

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ انقلاب اسلامی

عنوان:

رویارویی جریان‌های ملی – مذهبی با دولت شریف امامی با تأکید بر تحولات انقلاب اسلامی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر علیرضا ملایی توانی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر حسن حضرتی

پژوهشگر:

روح‌الله مهدی‌زاده

سال تحصیلی

تیر ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به پژوهشکده می‌باشد.

چاپ پایان‌نامه و استخراج مقاله از پایان‌نامه باید به نام پژوهشکده با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

باسمه تعالی
صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با حمد و سپاس به درگاه خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولیعصر (عج) و با درود و سلام به روان پاک حضرت امام خمینی (س) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای روح الله مهدی زاده دانشجوی تاریخ انقلاب اسلامی

تحت عنوان: «رویارویی جریان‌های ملی - مذهبی با دولت شریف امامی با تأکید بر تحولات انقلاب اسلامی» در تاریخ ۸۹/۴/۱۳ با حضور هیأت داوران در پژوهشکده امام خمینی (س) برگزار گردید و به موجب آیین نامه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد، ارزشیابی هیأت داوران به شرح زیر تعیین گردید:

قبول با درجه **جبریم** امتیاز: **۱۸**
 قبول مشروط با درجه: (با اصلاح) امتیاز:
 دفاع مجدد مردود
 مرجع تأیید نهایی:

شرح اصلاحات مورد نیاز:

۱-
۲-

توضیح: بنا به مصوبه کمیسیون تخصصی آموزش و پژوهش پژوهشکده امتیاز پایان نامه‌ها به شرح زیر مشخص میگردد:

الف) قابل قبول از	۱۴ به بالا	۱۹-۲۰	۳- قبول با درجه خوب	۱۶-۱۷/۹۹
۱- قبول با درجه عالی			۴- قابل قبول	۱۴-۱۵/۹۹
۲- قبول با درجه بسیار خوب		۱۸-۱۸/۹۹		
ب) مردود	کمتر از ۱۴			

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما:	جناب آقای دکتر علیرضا ملایی توانی	استادیار	
۲- استاد مشاور:	جناب آقای دکتر حسن حضرتی	دکتر	
۳- استاد ناظر:	جناب آقای دکتر اسماعیل حسن زاده	استادیار	
۴- استاد ناظر:	جناب آقای دکتر حجت فلاح	استادیار	

امضاء
مدیریت تحصیلات تکمیلی

امضاء
نماینده تحصیلات تکمیلی

امضاء
مدیر گروه

تقدیر و تشکر

در ابتدا لازم است که از زحمات بی‌دریغ اساتید راهنما و مشاور **جناب آقای دکتر**

علیرضا ملایی توانی و جناب آقای دکتر حسن حضرتی تقدیر و تشکر به عمل بیاورم.

همچنین از صبر و تحمل خانواده‌ام خصوصاً همسر زحمتکش و مهربانم نیز متشکرم.

لازم است از همه‌ی دوستان و عزیزانی که در نگارش این پایان‌نامه مرا مورد حمایت و لطف

خود قرار دادند تقدیر و تشکر به عمل آورده و از خدای منان توفیق موفقیت در مراحل مختلف

زندگی را برای آنها آرزو نمایم.

چکیده

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

رشته تحصیلی: تاریخ انقلاب اسلامی

عنوان پایان‌نامه: رویارویی جریان‌های ملی - مذهبی با دولت شریف امامی با تأکید بر تحولات انقلاب اسلامی

نام و نام خانوادگی دانشجو: روح‌الله مهدی‌زاده

استاد راهنما: جناب آقای دکتر علیرضا ملایی‌توانی

استاد مشاور: جناب آقای دکتر حسن حضرتی

تاریخ شروع پایان‌نامه: ۸۷/۸/۱۵

تاریخ اتمام پایان‌نامه: ۸۹/۴/۱۳

چکیده:

از مهمترین مسائل و موضوعات کابینه شریف امامی چگونگی و نحوه، رویارویی نیروهای ملی، مذهبی با آن بود. از همین رو پرسش اصلی این پژوهش این است که چرا کابینه شریف امامی نتوانست این گروه‌های مزبور را با خود همراه ساخته و از نیروی آنان برای فرو نشاندن وضعیت انقلابی جامعه ایران بهره گیرد؟ در پاسخ به این سوال فرضیه پژوهش این است که سابقه و پیشینه سیاسی شریف امامی و وابستگی او و اعضای کابینه اش به رژیم پهلوی، بعلاوه عملکرد ضعیف او در عملی کردن شعار آشتی ملی در مقابل رویکرد انقلابی آیت‌الله خمینی، سبب طرد نیروهای ملی و مذهبی از دولت شریف امامی و عدم موفقیت کابینه وی گشت.

از آن جا که گروه‌های سیاسی و مذهبی هر کدام از زاویه و نگاه خاص خود وارد مبارزه و رویارویی با دولت جدید شده بودند و دولت نیز، برای کنار آمدن با هر یک از آنها رویکردی متفاوت و جداگانه اتخاذ کرده بود. با این همه نفوذ و قدرت معنوی و سیاسی مرجعیت در تبعید (آیت‌الله خمینی) که از مدت‌ها قبل هدایت انقلابی حرکت مردم ایران را بر عهده داشت، امکان هر گونه سازش با رژیم شاه را از میان برده و همچنان ندای انقلاب را سر می داد و جمهوری اسلامی را به عنوان مدل حکومتی جایگزین رژیم شاه مطرح می کرد که در نهایت گروه‌های مختلف سیاسی و مذهبی نیز در پیوند با نظرات انقلابی ایشان قرار گرفتند و راه‌حل برون رفت از بحران فرا روی جامعه ایران را بر کناری شاه از سلطنت و تغییر رژیم شاهنشاهی به جمهوری اسلامی اعلام نمودند.

واژه های کلیدی:

گروه‌های ملی و مذهبی، کابینه شریف امامی، بحران انقلابی، رهبری آیت‌الله خمینی.

Abstract

Institute of emam Khomeini and Islamic revolution

Education: master degree
Field of study: Islamic revolution history
Topic of thesis: challenging of national- religious stream with sharif emami government emphasizing Islamic revolution upheaval
Name of student: Rohollah mehdizade
Guidance teacher: D. r Alireza mollai tavani
Consultant teacher: D. r hasan hazrati
Starting date: 2008/8/4
End date: 2010/4/2
<p>Abstract:</p> <p>The most important problem and issue in sharif emami's cabinet was about state and aspect for challenging of national and religious force with that government. So the main question about this study is that why sharif emami's cabinet could not accompanied the aforementioned group with itself and use their power to alleviate revolution situation of Iran society? To answer this question the hypothesis is that, Sharif emami's background and record and his dependence and cabinet member to Pahlavi regime and his poor performance in making practical the national peace motto against revolutionary approach of Ayatollah Khomeini cause reject of national and religious force from sharif emami administration and lack of his cabinet achievement.</p> <p>Since political and religious group start fighting with new government by their different point of view and the government choose different approach to cope with them. With all penetration and spiritual and political power of clergyman in exile of (ayatollah khomeini) which undertake Iranian revolution movement, remove possibility of agreement with shah regime and also cry call of revolution and suggest republic as a government model instead of shah regime which finally different political and religious group accompanied with his revolutorial opinion and declare solving of this crisis of Iranian society in removing shah from majesty and changing of imperial regime to Islamic republic.</p> <p>Key word:</p> <p>National and religious group, sharif emami's cabinet, revolution crisis, leader ship of ayatollah khomeini.</p>

المُخَلَّص

مَعهد الامام الخميني (ره) و الثورة الاسلاميه للبحوث

المرحلة الدراسية: ماجستير

الفرع الدراسي: تاريخ الثورة الاسلامية

عنوان الأطروحة: مواجهة التيارات الوطنية - الدينية مع حكومة شريف امامي مؤكداً على تطورات الثورة الاسلامية

الاسم و لقب الطالب: روح الله مهدي زاده

الاستاذ المشرف: سعادة الدكتور علي رضا ملايي تواني

الاستاذ المساعد: سعادة الدكتور حسن حضرتي

تاريخ بداية الأطروحة: ٨٧/٨/١٥

تاريخ نهاية الأطروحة: ٨٩/٤/١٣

المُخَلَّص

كانت من أهم المسائل و قضايا لحكومة شريف امامي كيفية و طريقة مواجهة التيارات الوطنية، الدينية معه. لذلك إن السؤال الرئيس لهذا البحث هي أنه لماذا لم تتمكن حكومة شريف امامي أن ترفق معه التيارات المذكورة و تستفيد من قدرتهم لاجماد نيران الثورة في ايران؟ رداً على هذا السؤال تكون فرضية البحث هي أن سوابق شريف امامي السياسية و تبعيته و أعضاء وزارته الى النظام البهلوي اضافة الى اجراءات رئيسها في تطبيق شعار السلام الوطني أمام أفكار الامام الخميني (ره) الثورية قد سبت في ابتعاد التيارات الوطنية و الدينية من حكومة شريف امامي و عدم فوزه.

بما أن كلاً من التيارات السياسية و الدينية قد خاضت بأرائهم و وجهات نظرهم الخاصة ميدان المكافحة و مواجهة الحكومة الجديدة و كذلك اتخذت الحكومة اجراءات منفصلة لمساومتهم. و لكن النفوذ و القدرة المعنوية و السياسية للمرجعية في المنفى (آية الله الخميني (ره)) - الذي قد قاد هداية الثورة و حركة أبناء الشعب الايراني - لم يفتح فرصة أي مساومة مع الشاه و كان و مازال يُنادى نداء الايمان و يُعلن أن الجمهورية الاسلامية المثال الأعلى للحكومة بدلاً عن نظام الشاه. و أخيراً قد اتفقت مختلف التيارات السياسية و الدينية مع آرائه الثورية و أعلنوا أن إقصاء الشاه من السلطنة و تغيير النظام الملكي الى الجمهورية الاسلامية هي الطريق الوحيد لازالة التوتر و الازمة في ايران.

الكلمات الدليلية: التيارات الوطنية و الدينية، حكومة شريف امامي، الأزمة الثورية، قيادة آية الله الخميني (ره)

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	روش پژوهش:.....
۸	بخش اول:
۸	فصل اول : بستر تاریخی انقلاب اسلامی تا کابینه شریف امامی
۸	گفتار اول : فضای باز سیاسی دولت کندی و تبعات ناشی از آن
۹	۱- دولت امینی
۱۰	۲- دولت اسدالله علم
۱۲	۳- نخست‌وزیری حسن علی منصور
۱۳	۴- نخست‌وزیری هویدا
۱۶	گفتار دوم : فضای باز سیاسی و وضعیت انقلابی ایران
۲۰	فصل دوم : نیروهای ملی و جریان ملی - مذهبی
۲۰	گفتار اول : جبهه ملی
۲۰	۱- تاسیس جبهه ملی
۲۴	۲- جبهه ملی دوم
۲۶	الف : جبهه ملی دوم و انقلاب سفید شاه
۲۹	۳- جبهه ملی سوم و عدم تحرک سیاسی تا سال ۱۳۵۶
۳۲	گفتار دوم : نهضت آزادی
۳۲	۱- فعالیت نهضت آزادی از ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۶
۳۲	الف : تاسیس نهضت آزادی
۳۴	ب : مرامنامه و ایدئولوژی نهضت آزادی
۳۷	ج : نهضت آزادی و حوادث منتهی به ۱۵ خرداد
۴۱	د : نهضت آزادی در خارج از کشور
۴۲	فصل سوم : روحانیت و نیروهای مذهبی

- گفتار اول : روحانیت ۴۲
- ۱- واکنش و اقدامات علما و روحانیون از (۱۳۴۱-۱۳۴۳) ۴۲
- الف : علما، روحانیون و تصویب لایحه‌ی انجمن‌های ایالتی و ولایتی ۴۲
- ب : واکنش علما، روحانیون در برابر انقلاب سفید و قانون کاپیتولاسیون ۴۴
- ۲- اشاره‌ای کوتاه به نقش روحانیت میان سال‌های (۱۳۴۴-۱۳۵۶) ۴۵
- ۳- فعالیت روحانیون از سال ۱۳۵۶ تا روی کار آمدن شریف امامی ۴۸
- الف : واقعه ۱۹ دی ۱۳۵۶ و تبعات آن ۴۸
- ۱- برگزاری چهلم واقعه ۱۹ دی ۴۸
- ۲- تحریم عید نوروز سال ۱۳۵۷ ۵۰
- ۳- حادثه ۱۰ فروردین یزد ۵۰
- ۴- تشدید اوضاع و حمله به منزل مراجع ۵۱
- ۵- سومین چله و نقش روحانیت در روند مبارزه ۵۲
- ۶- چهارمین چله و نگرانی انقلابیون ۵۲
- ۷- آغاز ماه رمضان و گسترش درگیری‌ها ۵۳
- گفتار دوم : هیات‌های موتلفه اسلامی ۵۴
- ۱- چگونگی شکل‌گیری هیات‌های موتلفه اسلامی ۵۴
- الف : زمینه‌های شکل‌گیری هیات‌های موتلفه در ابعاد سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ۵۶
- ب : ماهیت فکری و اجتماعی هیات‌های موتلفه ۵۷
- ج : تشکیلات سازمانی ۵۹
- ۲- عملکرد هیات‌های موتلفه ۶۰
- الف : اقدامات هیات‌های موتلفه از تشکیل تا ۱۳۴۳ ۶۰
- ب : ترور حسن علی منصور و عوامل آن ۶۳
- ج : هیات‌های موتلفه اسلامی و سازمان مجاهدین خلق ۶۵
- فصل چهارم : سازمان مجاهدین خلق ۶۷

- ۱- چگونگی شکل‌گیری سازمان مجاهدین خلق..... ۶۷
- الف : فضای سیاسی ایران و تاثیر آن بر مشی چریکی نیروهای سیاسی ۶۸
- ب : مطالعات و آموزش‌های نظری ۶۹
- ج : برتری عملگرایی بر تئوری پردازی..... ۷۱
- ۲- سازمان مجاهدین پس از فروپاشی اولیه ۷۱
- الف : سازمان مجاهدین خلق از ضربه سال ۱۳۵۰ تا تغییر ایدئولوژی..... ۷۱
- ب : فعالیت سازمان بعد از تغییر ایدئولوژیک ۷۴
- ۳- نهضت آزادی و مجاهدین خلق ۷۶
- ۴- روحانیون انقلابی و مجاهدین خلق ۷۸
- بخش دوم ۸۲
- فصل اول : علل و چگونگی تشکیل کابینه شریف امامی، شعارها، سیاست‌های او..... ۸۲
- ۱- علل روی کار آمدن کابینه شریف امامی و برنامه‌های او ۸۲
- ۲- شریف امامی که بود ؟ ۸۸
- ۳- بررسی خط مشی و برنامه دولت شریف امامی ۹۰
- الف : راهکارهای اقتصادی و مبارزه با فساد ۹۰
- ب: شریف امامی و گروه‌های مذهبی و سیاسی ۹۲
- ج : نا هماهنگی در اعضای کابینه شریف امامی ۹۳
- ۴- ۱۷ شهریور ، زمینه‌ها پیامدها و واکنش‌ها ۹۵
- الف : زمینه‌های شکل‌گیری رخداد ۱۷ شهریور ۹۵
- ب : تزلزل در داخل دولت و رژیم ۹۸
- ج : تاثیر واقعه هفده شهریور در رفتار سیاسی مخالفانی رژیم ۹۹
- د : تغییر شکل اعتراضات مردمی (گسترش اعتصاب ها) ۱۰۰
- ۵- جریان مهاجرت آیت‌الله خمینی از نجف به پاریس ۱۰۱
- ۶- ساواک و شریف امامی ۱۰۳

فصل دوم : نیروهای ملی و جریان ملی، مذهبی در مواجهه با کابینه شریف امامی.....	۱۰۶
گفتار اول : جبهه ملی	۱۰۶
۱- فضای باز سیاسی و جبهه ملی چهارم	۱۰۶
۲- جبهه ملی چهارم و کابینه شریف امامی	۱۰۹
الف : جبهه ملی و رخداد ۱۷ شهریور	۱۱۰
گفتار دوم : نهضت آزادی	۱۱۳
۱- نهضت آزادی و تحول انقلابی جامعه ایران	۱۱۳
۲- نهضت آزادی و کابینه شریف امامی	۱۱۵
فصل سوم : روحانیت و نیروهای مذهبی در مواجهه با کابینه شریف امامی	۱۲۰
۱- اقدامات مذهبی شریف امامی	۱۲۰
الف : نیروهای مذهبی و حوادث منتهی به ۱۷ شهریور	۱۲۲
ب : واکنش علما به واقعه ۱۷ شهریور	۱۲۳
ج : علما، روحانیون و خبر محاصره‌ی بیت آیت‌الله خمینی	۱۲۴
د : ادامه تظاهرات خونین و سقوط دولت شریف امامی	۱۲۶
گفتار دوم : هیات‌های موتلفه اسلامی	۱۲۸
۱- اقدامات هیات‌های موتلفه از ۱۳۴۴ تا ۱۳۵۷	۱۲۸
فصل چهارم : سازمان مجاهدین خلق و کابینه شریف امامی	۱۳۱
۱- شاه و سازمان مجاهدین خلق	۱۳۱
۲- وضعیت سازمان مجاهدین در دوره شریف امامی	۱۳۲
فصل پنجم : رویکرد آیت‌الله خمینی به گروه‌های ملی و مذهبی و	۱۳۵
گفتار اول : آیت‌الله خمینی و جبهه ملی	۱۳۵
۱- تعامل آیت‌الله خمینی و جبهه ملی (۱۳۴۱-۱۳۴۳)	۱۳۵
۲- جبهه ملی چهارم و رویکرد انقلابی آیت‌الله خمینی	۱۳۷
گفتار دوم : آیت‌الله خمینی و نهضت آزادی	۱۴۱

- ۱- رویکرد آیت‌الله خمینی درباره نهضت آزادی (منتهی به حوادث سال‌های ۱۳۴۱ و ۱۳۴۳)..... ۱۴۱
- ۲- آیت‌الله خمینی و سیاست گام به گام نهضت آزادی..... ۱۴۵
- گفتار سوم: رویکرد آیت‌الله خمینی در مواجهه با نیروهای مذهبی..... ۱۴۹
- ۱- آیت‌الله خمینی و روحانیت..... ۱۴۹
- الف: تعامل آیت‌الله خمینی با روحانیت در مواجهه با رژیم شاه از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۴۳..... ۱۴۹
- ب: آیت‌الله خمینی و وضعیت انقلابی ایران (از ۱۳۵۶ تا آبان ۱۳۵۷)..... ۱۵۷
- آیت‌الله خمینی و سازماندهی روحانیون..... ۱۵۷
- آیت‌الله خمینی و تقویت وحدت علما و روحانیون..... ۱۵۸
- روحانیون مبارز و بسط اندیشه حکومتی آیت‌الله خمینی..... ۱۵۹
- ج: آیت‌الله خمینی و پیامدهای واقعه ۱۹ دی..... ۱۶۰
- د: آیت‌الله خمینی و دولت شریف امامی..... ۱۶۷
- ۱- آیت‌الله خمینی و واقعه ۱۷ شهریور..... ۱۷۰
- ۲- آیت‌الله خمینی و سقوط دولت شریف امامی..... ۱۷۲
- ۲- آیت‌الله خمینی و هیات‌های موتلفه اسلامی..... ۱۷۴
- الف: نقش آیت‌الله خمینی در شکل‌گیری هیات‌های موتلفه اسلامی (۱۳۴۱-۱۳۴۳)..... ۱۷۴
- ب: آیت‌الله خمینی و ماجرای ترور حسن علی منصور..... ۱۷۶
- ج: رویکرد انقلابی آیت‌الله خمینی و هیات‌های موتلفه اسلامی..... ۱۷۸
- گفتار چهارم: آیت‌الله خمینی و سازمان مجاهدین خلق..... ۱۷۹
- ۱- ماجرای هواپیماربایی سازمان مجاهدین و رویکرد آیت‌الله خمینی..... ۱۷۹
- ۲- آیت‌الله خمینی و عدم حمایت از رویکرد مسلحانه سازمان مجاهدین خلق..... ۱۸۱
- نتیجه‌گیری:..... ۱۸۵
- ضمائم:..... ۱۸۹
- منابع و مأخذ..... ۱۹۱

روش پژوهش

بیان مساله

رژیم پهلوی بالاخص شخص محمدرضا شاه بعد از سال‌ها دیکتاتوری، از نیمه دهه ۵۰ دچار بحران‌های اقتصادی و اجتماعی شدیدی گردید. از همین رو بعد از اعلان شعار حقوق بشر دولت کارتر و همچنین اعتراض‌های فزاینده مجامع حقوق بشر، به نوعی کوشید تا میان فشارهای خارجی و بحران‌های داخلی هماهنگی و توازن ایجاد نماید. اما در این مسیر با حرکت رو به رشد مخالفین حکومت یعنی نیروهای مذهبی و سیاسی مواجه گردید. شاه تلاش کرد با تغییر نخست‌وزیری هویدا که نزدیک به سیزده سال تحت امر ملوکانه خدمت‌گذاری می‌کرد و با انجام برخی اصلاحات، اعتراض‌های رو به رشد مخالفین را سد کند. اما روز به روز رژیم خود را در مقابل مخالفین ضعیف‌تر یافت. تا این که برای کنترل موج انقلابی ایران ناگزیر گردید کابینه شریف امامی را با یک سری اقدامات اصلاحی که در سال‌های پس از کودتای ۲۸ مرداد بی سابقه بود جایگزین کابینه آموزگار کند. در این بین شریف امامی نیز قصد داشت با تمهیداتی از جمله دادن یک سری امتیازات و وعده‌ها مخالفان و توده‌ها را به سوی خود جلب نماید و از تب انقلابی ایران بکاهد و آن را برای همیشه خاموش نماید. با این همه دولت وی نتوانست از موج فزاینده انقلاب جلوگیری به عمل آورد و در نهایت بدون هیچ موفقیتی در ۱۴ آبان ۱۳۵۷ سقوط کرد.

بدین سان، نهضت انقلابی ایران که در بهمن ۱۳۵۷ به پیروزی رسید. با حرکت روحانیت در آغاز دهه ۴۰ پیوندی ناگسستنی داشت. حوادث و تحولات آغازین دهه ۴۰ موجب خیزش نیروهای مذهبی و به دنبال آن دیگر نیروهای سیاسی جامعه ایران در مقابل حکومت پهلوی گردید. که مهم‌ترین این گروه‌ها عبارت بودند از:

۱- جبهه ملی ۲- نهضت آزادی ۳- هیات‌های موتلفه اسلامی ۴- سازمان مجاهدین خلق

بنابراین، مساله اصلی این پژوهش بررسی نوع و نحوه مواجهه این جریان با حکومت پهلوی در دوران کابینه شریف امامی است. به همین منظور، نگارنده قصد دارد علاوه بر در نظر گرفتن پیشینه این گروه‌ها، رویکرد آنان را در مواجهه با کابینه شریف امامی، که یکی از مقاطع مهم و تاثیرگذار در

روند تحول انقلابی ایران بوده است را با توجه به جایگاه رهبری آیت‌الله خمینی مورد ارزیابی و سنجش قرار دهد.

ضرورت و اهمیت موضوع

بررسی این موضوع از این حیث حائز اهمیت است که بعد از آغاز حرکت انقلابی جامعه ایران شاه برای برون رفت از این وضعیت، و کند کردن حرکت انقلابی مردم ایران که روندی شتابان و گسترده به خود گرفته بود، قصد داشت تا به نوعی به نیازهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی برآمده از بحران فرا روی حکومت خود پاسخ دهد و گروه‌های اپوزیسیون در حال قدرتمند شدن را کنترل کند.

روی کار آمدن شریف امامی و شعار آشتی ملی راه حل و پاسخ حکومت به چالش فرا روی خود بود. که با وجود شعارها و اهداف بی‌سابقه خود نتوانست گروه‌ها و اپوزیسیون مخالف را راضی و با خود همراه کند. که این پژوهش می‌خواهد به بررسی آن بپردازد.

نحوه ارتباط موضوع با حوزه امام و انقلاب

ایجاد کابینه‌های لرزان علی‌الخصوص کابینه شریف امامی و وضعیت گروه‌های اپوزیسیون در مواجهه با این کابینه از آن روی با مبحث آیت‌الله خمینی و انقلاب ایران گره می‌خورد که تحول انقلابی ایران در این دوران وارد مرحله مشخصی گردید. که هم وضعیت دولت شریف امامی و هم وضعیت گروه‌های سیاسی و اپوزیسیون رژیم در پیوند با آیت‌الله خمینی قرار می‌گیرد. اما از آنجا که آیت‌الله خمینی بعد از تشکیل کابینه شریف امامی و زمزمه آشتی رژیم پهلوی امکان هر نوع سازش با دولت و رژیم پهلوی را ناممکن دانسته و آن را فریبی برای به انحراف کشاندن حرکت انقلابی مردم ایران در نظر گرفتند گروه‌های ملی - مذهبی نیز به ایشان پیوسته و بدین ترتیب خط بطلانی بر همه سیاست‌ها و راهبردهای رژیم کشیدند.

سوال اصلی و سوالات فرعی پژوهش

سوال اصلی: چرا کابینه شریف امامی نتوانست گروه‌های مختلف اپوزیسیون رژیم (یعنی نیروهای ملی و مذهبی) را با خود همراه کند؟

سوالات فرعی:

- ۱- جامعه ایران در آستانه روی کار آمدن شریف امامی چه تحولاتی را پشت سر گذاشت؟
- ۲- شاه از روی کار آمدن شریف امامی چه اهدافی را دنبال می‌کرد؟
- ۳- نیروهای ملی و مذهبی در برابر دولت شریف امامی چه موضعی اتخاذ کردند؟
- ۴- تحول انقلابی ایران در این دوره از چه مشخصه‌هایی برخوردار بوده؟
- ۵- مواضع آیت‌الله خمینی در برابر کابینه شریف امامی چه بود؟
- ۶- آیت‌الله خمینی در مواجهه با رویکرد گروه‌های اپوزیسیون در قبال دولت شریف امامی و رژیم شاه چه موضعی اتخاذ نمود؟
- ۷- دولت شریف امامی چه سیاستی در برابر مخالفان سیاسی و مذهبی در پیش گرفت؟

پیش فرض‌ها

- پس از برکناری هویدا و روی کار آمدن کابینه آموزگار موج اعتصابات و اعتراضات داخلی و خارجی رژیم را با بحران مشروعیت مواجه کرد.
- کابینه آموزگار قادر به جلوگیری از شدت مبارزات انقلابی در ابعاد مختلف نبود.
- کابینه شریف امامی نتوانست گروه‌های مختلف اپوزیسیون رژیم را با خود همراه کند.

فرضیه اصلی

سابقه و پیشینه سیاسی شریف امامی و وابستگی او و اعضای کابینه‌اش به رژیم پهلوی، بعلاوه عملکرد ضعیف او در عملی کردن شعار آشتی ملی در مقابل رویکرد انقلابی آیت‌الله خمینی، سبب طرد نیروهای ملی و مذهبی از دولت شریف امامی و عدم موفقیت کابینه وی گشت.

تعریف مفاهیم، شاخص سازی و عملیاتی کردن مفاهیم

۱- رویارویی با کابینه: منظور از رویارویی، نحوه رویکرد گروه‌های سیاسی در مواجهه با دولت می باشد. بدین معنا که این گروه‌ها در گذشته از چه جایگاه و موقعیت سیاسی و اجتماعی در تقابل با حاکمیت برخوردار بودند. و در قبال دولت جدید (کابینه شریف امامی) از خود چه واکنش‌هایی بروز دادند.

۲- بحران انقلابی: با آغاز فعالیت‌های گروه‌های سیاسی مانند جبهه ملی و نهضت آزادی در سال ۱۳۵۵ و حرکت انقلابی نیروهای مذهبی در پس حادثه ۱۹ دی ۱۳۵۶ مشروعیت سیاسی رژیم دچار خدشه گردید. برگزاری راهپیمایی‌ها و اعتراضات و نفوذ آن در بین آحاد مردم از طبقات مختلف، هر چهل روز یک بار ابعاد گسترده‌تری به خود می‌گرفت و همچون شعله‌های آتش سراسر کشور را در تب و تاب وضعیت انقلابی فرو می‌برد. تا آنجا که در این مسیر انقلابی دولت آموزگار مجبور به استعفا گردید و دولت شریف امامی نیز برای خاموش کردن یا کند نمودن وضعیت انقلابی ایران با سازوکارهایی جدید برای اقناع و دور ساختن گروه‌ها و نیروهای مردمی از این وضعیت، سکان دولت جدید را به دست گرفت.

۳- جریان‌های ملی و مذهبی: منظور از نیروهای ملی و مذهبی در این پژوهش، الف) روحانیت ب) جبهه ملی ج) نهضت آزادی د) هیات‌های موتلفه اسلامی ه) سازمان مجاهدین خلق، است.

روش پژوهش

روش گردآوری داده‌ها در این پژوهش بیشتر متکی به منابع کتابخانه‌ای و بررسی اسنادی موجود در سازمان‌های مختلف خواهد بود. پس از گردآوری داده‌ها پژوهشگر سعی دارد در عرضه فرآورده‌ی پژوهشی خود روش توصیفی رابه کار گیرد. بدین منظور می‌کوشد ابتدا موضوع مورد بحث را توصیف و تشریح کند و سپس به علت یابی و تفسیر و نتیجه‌گیری از آن برآید.

قلمرو پژوهش (زمانی، مکانی، موضوعی)

این پژوهش چرایی و چگونگی رویارویی نیروهای ملی و مذهبی با کابینه شریف امامی را از استعفای آموزگار در ۴ شهریور ۱۳۵۷ تا استعفای شریف امامی در ۴ آبان ۱۳۵۷ مورد بررسی قرار خواهد داد.

قلمرو موضوعی آن نیز شامل عملکرد و راهکارهای سیاسی، اجتماعی و مذهبی این نیروها در قبال رژیم شاه و واکنش کابینه شریف امامی و مواضع آن در مقابل تحول انقلابی ایران خصوصاً نقش رهبری آیت‌الله خمینی در این دوره است.

پیشینه پژوهش

در مورد موضوع پژوهش کتاب تخصصی مستقلی نوشته نشده است. اما در لابه‌لای پژوهش‌های تاریخی موجود پیرامون انقلاب اسلامی این کابینه نیز مورد اشاره قرار گرفته است. مانند: «تاریخ بیست و پنج سال ایران» اثر غلامرضا نجاتی و همچنین «تاریخ سیاسی معاصر ایران» اثر جلال‌الدین مدنی و کتاب «بررسی انقلاب ایران» اثر عمادالدین باقی و ...

پژوهش‌گران این آثار در ابعاد محدودی به موضوع کابینه شریف امامی پرداخته‌اند و قصد آن‌ها ارائه تحلیلی محققانه از پدیده انقلاب و ریشه‌های تاریخی آن بوده است. لذا این پژوهش ضمن استفاده از دستاوردهای همه پژوهش‌های پیشین می‌کوشد تا با اتکاء به اسناد و مدارک آرشیوی و تحلیل‌های تاریخی، ابعاد و زوایای تازه‌ای از موضوع را بگشاید و به صورت تخصصی‌تر، این دوره کوتاه اما سرنوشت ساز برای تاریخ انقلاب ایران را مورد مطالعه و ارزیابی قرار دهد.

سازماندهی پژوهش

این پژوهش در دو بخش مجزا ارائه خواهد شد.

در بخش اول تلاش می‌کنیم تا بستر تاریخی انقلاب اسلامی و همچنین پیشینه و وضعیت گروه‌های ملی و مذهبی تا تشکیل کابینه شریف امامی را مورد بررسی قرار دهیم.

در بخش دوم ۱- علل و زمینه‌های تشکیل کابینه شریف امامی ۲- آرایش گروه‌های مختلف سیاسی (ملی و مذهبی) را در مواجهه با تحول انقلابی ایران و کابینه شریف امامی مورد بررسی قرار خواهیم داد و در پایان نیز نقش و جایگاه رهبری آیت‌الله خمینی در مواجهه با گروه‌های مختلف سیاسی و تأثیر آن بر تحول انقلابی خصوصاً کابینه شریف امامی را تبیین و تحلیل می‌کنیم.

بررسی منابع و ماخذ

منابع مورد استفاده در این پژوهش در یک دسته بندی کلی شامل موارد زیر می‌باشد:

۱- خاطرات یا تاریخ شفاهی: این دسته از منابع از سوی گروه‌های مختلف روایت و در نهایت تدوین و به صورت کتاب در آمده است. این نوع منابع از آن جهت اهمیت دارد که روایت کنندگان آن، اغلب، خود در ضمن حوادث و تحولات مربوط به عملکرد گروه خود بوده و تا اندازه زیادی از جزئیات آن مطلع بوده که برای نمونه از هر گروهی یک کتاب را به طور اختصار ذکر می‌کنیم.

- جبهه ملی (خاطرات دکتر کریم سنجابی) و...

- نهضت آزادی (خاطرات بازرگان، شصت سال خدمت و مقاومت) و...

- روحانیت (نهضت روحانیون ایران، علی دوانی) و...

- هیات‌های مولفه اسلامی (خاطرات حاج مهدی عراقی) و...

- سازمان مجاهدین خلق ایران (خاطرات لطف‌الله میثمی از نهضت آزادی تا مجاهدین) و...

یکی دیگر از فواید این نوع خاطرات، نزدیکی و ارتباط این جریان‌های ملی و مذهبی با یکدیگر می‌باشد. جدا از مرام فکری و سیاسی هر گروه، به علت نقش جداگانه‌ای که هر کدام از گروه‌ها در فعالیت سیاسی علیه رژیم اعمال می‌کردند. در برهه‌ای از حوادث سیاسی در برابر رژیم شاه از خود همگرایی و واگرایی نشان داده اند. خصوصاً در اواخر دوره حکومت پهلوی به علت اقتضائات سیاسی، همگرایی بیشتری در مسیر تحول انقلابی ایران، بین این گروه‌ها ایجاد گردید و بیشتر این گروه‌ها با یکدیگر در ارتباط قرار گرفتند. از همین رو می‌توان از لابه‌لای این خاطرات اطلاعات مفیدی درباره همگرایی این گروه‌ها ونحوه مواجهه هر گروه با حکومت پهلوی علی‌الخصوص دولت شریف امامی به دست آورد. با این اوصاف این گونه خاطرات دارای کاستی‌ها و ضعف‌هایی نیز می‌باشد. برخی از این خاطرات تصویری کلی از حوادث قبل از انقلاب ارائه داده‌اند و امکان دارد از پرداختن به جزئیات غفلت کرده باشند. بنابراین، باید در استفاده از این منابع با دقت و احتیاط بیشتری عمل نمود. امکان دارد به دلایل سیاسی و هر دلیل دیگری، برخی وقایع به گونه‌ای دیگر که مطابق با واقعیت نیست در این خاطرات منعکس شده باشد. خصوصاً اینکه تفکر حزبی می‌تواند در ارائه خاطرات و واقعیت‌ها دخیل داده شود. از طرفی درباره خاطرات این گروه‌ها در برهه انقلابی ایران نیز

باید کاملاً جنبه احتیاط را رعایت نمود. چرا که بسیاری از صاحبان اینگونه خاطرات یا بعد از انقلاب در رأس امور حکومت قرار گرفتند و یا این که به علت اختلافات سیاسی از مدار قدرت حذف شدند. لذا باید هم در خاطرات گروه‌های که از قدرت کنار زده شده‌اند و هم گروه‌های در رأس قدرت، با دیده احتیاط نگریست. چرا که امکان دارد حوادث بعد از انقلاب بر دیدگاه و نظرات آنان تأثیر گذاشته باشد.

به طور کلی می‌توان گفت که اهمیت این نوع خاطرات برای این برهه زمانی و حوادث قبل از انقلاب این است که، این افراد در مورد فعالیت سایر گروه‌های سیاسی و مذهبی نیز اظهار نظر کرده و دیدگاه‌های متفاوتی ارائه نمودند. و همچنین در یک رویکرد مقایسه‌ای و تطبیقی می‌توان از داده‌های این گونه خاطره‌نویسی بهره برد و به تجزیه و تحلیل این مقطع از تاریخ انقلاب ایران از نظر سیاسی و مذهبی پرداخت.

۲- اسناد انتشار یافته: اهمیت این منابع به این علت است که ساواک فعالیت افراد و گروه‌های سیاسی و مذهبی و حتی مسئولین بلند پایه حکومت پهلوی را به شدت زیر نظر داشته و از طریق این اسناد ساواک می‌توان درباره گروه‌ها و اشخاص و حتی افراد خود حکومت پهلوی اطلاعات مفیدی به دست آورد. به عنوان نمونه می‌توان از این منابع یاد کرد:

- کتاب‌هایی که تحت عنوان یاران امام به روایت اسناد ساواک انتشار یافته است .

- جبهه ملی ملی به روایت اسناد ساواک - شریف امامی به روایت اسناد ساواک و ...

بخش اول

فصل اول : بستر تاریخی انقلاب اسلامی تا کابینه شریف امامی

گفتار اول: فضای باز سیاسی دولت کندی و تبعات ناشی از آن

بعد از روی کار آمدن کندی دولت امریکا قصد داشت در کشورهایی که تحت سلطه و نفوذش قرار داشتند اصلاحاتی دموکراتیک انجام دهد تا در این مسیر بتواند زمینه‌های نفوذ افکار و عقاید کمونیستی را در این کشورها تا حد ممکن پایین بیاورد و از این طریق منافع اقتصادی و سیاسی خود را حفظ نماید.^۱

در پاییز ۱۳۳۹ مهندس جعفر شریف امامی مامور تشکیل کابینه گردید و انجام انتخابات دوره بیستم مجلس را بر عهده گرفت و اعلام کرد که بعد از این، دوران اختناق گذشته دیگر تکرار نخواهد شد و آزادی انتخابات حتماً تضمین می‌گردد و به اشتباهات و خرافکاری‌های گذشته نیز رسیدگی خواهد شد. با توجه به این سیاست، گروه‌های سیاسی دست به فعالیت زدند و جبهه ملی نیز اعلام موجودیت کرد.

در این بین جامعه معلمین نیز برای افزایش حقوق دست به اعتصاب زد. دولت چون وضع مالی مساعدی نداشت دچار سردرگمی شده و در مقابل اعتصاب معلمین از خود واکنش نشان داد و دستور تیراندازی و سرکوب اعتصاب‌کنندگان را داد که در نتیجه یک نفر کشته و عده‌ای زخمی شدند. با این اقدام، دولت شریف امامی سقوط کرد و جای خود را به دولت علی امینی داد. در این بین آمریکا نیز خواهان روی کار آمدن امینی و انجام یک سری اصلاحات اساسی در جهت ثبات اوضاع اقتصادی و سیاسی در جامعه ایران بود. دولت آمریکا از شاه خواست تا امینی را به عنوان نخست وزیر منصوب نماید. بدین ترتیب علی امینی در شانزدهم اردیبهشت ۱۳۴۰ مامور تشکیل کابینه از طرف شاه شد.

^۱ - بعد از جنگ جهانی دوم بزرگ‌ترین خطر برای سردمداران بلوک غرب و آمریکا و ایدئولوژی رسمی آن لیبرالیسم، شوروی و ایدئولوژی آن کمونیسم به حساب می‌آمد. لذا برای جلوگیری از نفوذ کمونیسم و به دنبال آن به خطر افتادن منافع غرب، آمریکایی‌ها به راه‌ها و طرح‌هایی متوسل شدند. در همین راستا، آنان خواهان ایجاد توسعه اقتصادی و آزادی سیاسی نسبی و محدود در کشورهای وابسته به خود بودند تا بدین طریق از زمینه‌های بروز بحران در این کشورها جلوگیری به عمل آورند.